

Adam Krawczyk

Uniwersytet Jagielloński

Informacja o badaniach Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej nad mapą Polski Jana Długosza

Doc. dr hab. Bożena Modelska-Strzelecka (1916–1974)¹, (ryc. 1) wybitna znawczyni kartografii XV i XVI w., przez wiele lat zajmowała się geograficzną treścią dzieł Jana Długosza, od doktoratu *Ze studiów toponomastycznych nad Długoszem* w 1951 roku², po wydaną tuż przed śmiercią pracę *Ze studiów*

Ryc. 1. Bożena Modelska-Strzelecka (fotografia ze zbiorów Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Uniwersytetu Jagiellońskiego)

¹ Zob. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 44, Warszawa – Kraków 2006–2007, s. 602–604; tam życiorys B. Modelskiej-Strzeleckiej i literatura jej dotycząca.

² Streszczenie rozprawy doktorskiej: „Czasopismo Geograficzne”, t. 21/22, 1950/1951, s. 503–510.

*geograficzno-historycznych nad Liber Beneficiorum Jana Długosza*³. Przypomnijmy także olbrzymią pracę, jaką wykonała opracowując ponad 900 przypisów do samej tylko *Chorografii*, w pierwszym tomie reedycji *Roczników*⁴.

Prowadząc kwerendę dla opracowania życiorysu Bożeny Strzeleckiej do *Polskiego Słownika Biograficznego*, natrafiłszy w pozostałych po niej materiałach na dwie interesujące notatki jej autorstwa. Notatki te wskazują na zagadnienie jakim się zajmowała pod koniec życia.

Pierwsza, to jedna strona maszynopisu, z poprawkami naniesionymi jej ręką, sporządzona w maju 1974 roku (ryc. 2). Jest ona o tyle istotna, że została napisana w celu zaprezentowania skrótowo wyników badań autorki. Została przygotowana przed III Konferencją Nauk Pomocniczych Historii w Wiśle (29–31 maja 1974 r.), na wypadek gdyby problem prac kartograficznych Długosza był tam poruszany. Tak się nie stało; notatka nie została odczytana. Przytaczam ją tutaj w całości, *in extenso*, poprawiając jedynie oczywiste błędy maszynowe:

„Autorka na podstawie szczegółowych badań tzw. map sporów terytorialnych polsko-krzyżackich, datowanych na roku 1463 (cechy pisma, nazewnictwo geograficzne i inne elementy map) oraz na podstawie weryfikacji najważniejszych współczesnych materiałów źródłowych (wykazy miejscowości Pomorza i Prus w kodeksie Sędziwoja z Czechła, wykazy miejscowości opublikowane przez Dogiela, Dzieje Polski Jana Długosza, Banderia Pruthenorum) oraz szczegółowych studiów porównawczych kartograficznych (prace kartograficzne Wapowskiego, wzmianki o pracach kartograficznych Kopernika, mapy Retyka, Zella, Olausa Magnusa i inne) **zidentyfikowała obie mapy jako dzieło ręki Jana Długosza**⁵. Dotychczas obie anonimowe mapki przypisywano za Lelewelem pisarzowi gdańskiemu nazwiskiem Landau (Olszewicz, Dąbrowski, Buczek, Konrad Górski i inni). Identyfikacja powyższa stanowi ważne ogniwo dla niezupełnie zbadanych dziejów kartografii polskiej w XV wieku. Z drugiej strony naświetla działalność Długosza także i na polu kartografii. Pozwoliła także na stwierdzenie, że tradycja kartograficzna kreślenia map sięga w Polsce połowy XV wieku, względnie początków XV wieku tj. okresu procesu polsko-krzyżackiego w Rzymie w roku 1421. Dzieje polityczne, w szczególności walki z Zakonem, procesy i zabiegi dyplomatyczne, głębokie poczucie świadomości narodowej i uzdolnienia dyplomatyczne wyrobiły w Polakach także i umiejętności kartograficzne. Rezultaty pracy przynoszą i dalsze konsekwencje. Pozwalają stwierdzić, że mapa Polski Wapowskiego nie była pierwszym przedsięwzięciem kartograficznym choć przedsięwzięciem na dużą skalę, że prace kartograficzne Wapowskiego jak i nie zachowane mapy Kopernika były poprawniejszym, wzbogaconym i udoskonalonym obrazem tej części Polski. Osiągnięte wyniki prowadzą wreszcie do wniosku, że

³ „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 344 – „Prace Geograficzne”, z. 35, 1974, s. 53–90.

⁴ *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki...*, Ks. 1-2, Warszawa 1961, wyd. 2, Warszawa 1962; także skołacjonowała tekst łaciński *Annales seu Cronicae...*, Warszawa 1964.

⁵ W oryginale pismem rozstrzelonym.

Autorka na podstawie szczegółowych badań tww. map sporów terytorialnych polsko krzyżackich, datowanych na r. 1463, /cechy pisma, nazewnictwo geograficzne i inne elementy map/ oraz na podstawie weryfikacji najważniejszych współczesnych materiałów źródłowych /wykazy miejscowości Pomorza i Prus w kodeksie Sędziwoja z Czechła, wykazy miejscowości opublikowane przez Dogiela, Dzieje Polski Jana Długosza, Banderia Pruthenorum/ oraz szczegółowych studiów porównawczych kartograficznych /prace kartograficzne Wapowskiego, wzmianki o pracach kartograficznych Kopernika, mapy Retyka, Zella, Olaus Magnusa i inne/ zidentyfikowała obie mapy jako dzieło ręki Jana Długosza. Dotychczas obie anonimowe mapki przypisywano za ^{dotychczas} Lelewelem pisarzowi gdańskiemu nazwiskiem L. Landau. /Olszewicz, ^{dotychczas} Buczek i inni./ Identyfikacja powyższa stanowi ważne ogniwo w ^{dla} niezupełnie zbadanych dziejach kartografii polskiej w XV w. z drugiej strony naświetla działalność Długosza także i na polu kartografii. Pozwoliła także na stwierdzenie, że tradycja kartograficzna kreślenia mapsiega w Polsce połowy XV w., względnie początków XV w. tj okresu procesu polako-krzyżackiego w Rzymie w r. 1421. Dzieje polityczne w szczególności walki z Zakonem, procesy i zabiegi dyplomatyczne, głębokie poczucie świadomości narodowej i ~~wyrobienie~~ ^{dotychczas} uzdolnienia dyplomatyczne wyrobiły w Polakach także i umiejętności kartograficzne.

Rezultaty pracy przynoszą i dalsze konsekwencje. Pozwalają stwierdzić, że mapa Polski Wapowskiego nie była pierwszym przedsięwzięciem kartograficznym choć przedsięwzięciem na dużą skalę, że prace kartograficzne Wapowskiego są i nie zachowane mapy Kopernika były poprawniejszym, wzbogaconym i udoskonalonym obrazem tej części Polski. Osiągnięte wyniki prowadzą wreszcie do wniosku że późniejsze mapy Retyka, ~~Zella~~ ^{dotychczas} przede wszystkim zachowana mapa Zella przypisywana tak przez literaturę polską ^(Horn, Olszewicz, Buczek, inni) jak i światową Kopernikowi ma o wiele starsze korzenie, sięgające omawianej mapy Długosza. To samo dotyczy kartografii skandynawskiej, tj części mapy Olaus Magnusa, obejmującej dyskutowane tereny. /Horn, Schumacher, Carracci, ^{dotychczas} Crone, Granlund i inni./

Autorka m.in. ~~xxx~~ udowadnia ^{dotychczas} identyczność mapy ^{Długosza i Zella} /z wyjątkiem niektórych korektur późniejszych/, wykazuje różnice jedynie w zakresie terminologii geograficznej: Gdy Długosz stosował polską terminologię geograficzną, Henryk Zell stosował dla tych samych miejscowości terminologię niemiecką.

późniejsze mapy Retyka, a przede wszystkim zachowana mapa Zella przypisywana tak przez literaturę polską (Buczek, Olszewicz, Pollakówna, Biskup i inni) jak i światową Kopernikowi ma o wiele starsze korzenie, sięgające omawianej mapy Długosza. To samo dotyczy kartografii skandynawskiej, tj. części mapy Olaus Magnusa, obejmującej dyskutowane tereny (Horn, Schumacher, Carracci, Crone, Granlund i inni). Autorka m. in. udowadnia identyczność mapy Długosza i Zella (z wyjątkiem niektórych korektur późniejszych), wykazuje różnice jedynie w zakresie terminologii geograficznej: Gdy Długosz stosował polską terminologię geograficzną, Henryk Zell stosował dla tych samych miejscowości terminologię niemiecką.”

Druga notatka to fragment (dwie strony) jakiegoś opracowania, może referatu, sprzed 1973 roku⁶, dotyczącego prac kartograficznych Mikołaja Kopernika i Bernarda Wapowskiego. Jest to maszynopis z licznymi skreśleniami i poprawkami ręką autorki. W interesującym nas akapicie czytamy:

„Autorka świadomie podkreśla, że prace kartograficzne Kopernika i Wapowskiego stanowią kontynuację prac polskich wcześniejszych, że nie byli zatem twórcami czy pionierami na tym polu w pełnym tego słowa znaczeniu. Mapy ich reprezentują konkretny etap ewolucji polskiej kartografii, postęp w metodach i jej modernizację. W konsekwencji cała późniejsza kartografia dotycząca w szczególności Pomorza i Prus Książęcych (Retyk, Zell, Olaus Magnus) przypisywana Kopernikowi w literaturze polskiej (K. Buczek, B. Olszewicz, Pollakówna, J. Babicz, E. Schneider) i obcej oparta jest faktycznie na autentycznych dawniejszych materiałach kartograficznych Polski. Te materiały dawniejsze omawia m.in. Retyk w swoim opisie Prus, a ich kopią wierną jest mapa H. Zella. Problem ten szczegółowo przedstawia z przytoczeniem odnośnych źródeł kartograficznych i opisowych autorka w równoległe ukończonej na rok nauki polskiej pracy.” Niżej znajduje się odręczny dopisek w cudzysłowie: „*Geneza kartografii polskiej*”, co należy rozumieć jako tytuł tej przygotowywanej pracy.

Z przytoczonych wyżej notatek wynika, że Bożena Modelska-Strzelecka dokonała, przynajmniej we własnym przekonaniu, kilku istotnych ustaleń:

1) Dwie szkicowe mapy polsko-krzyżackich sporów terytorialnych są dziełem Jana Długosza (ryc. 3);

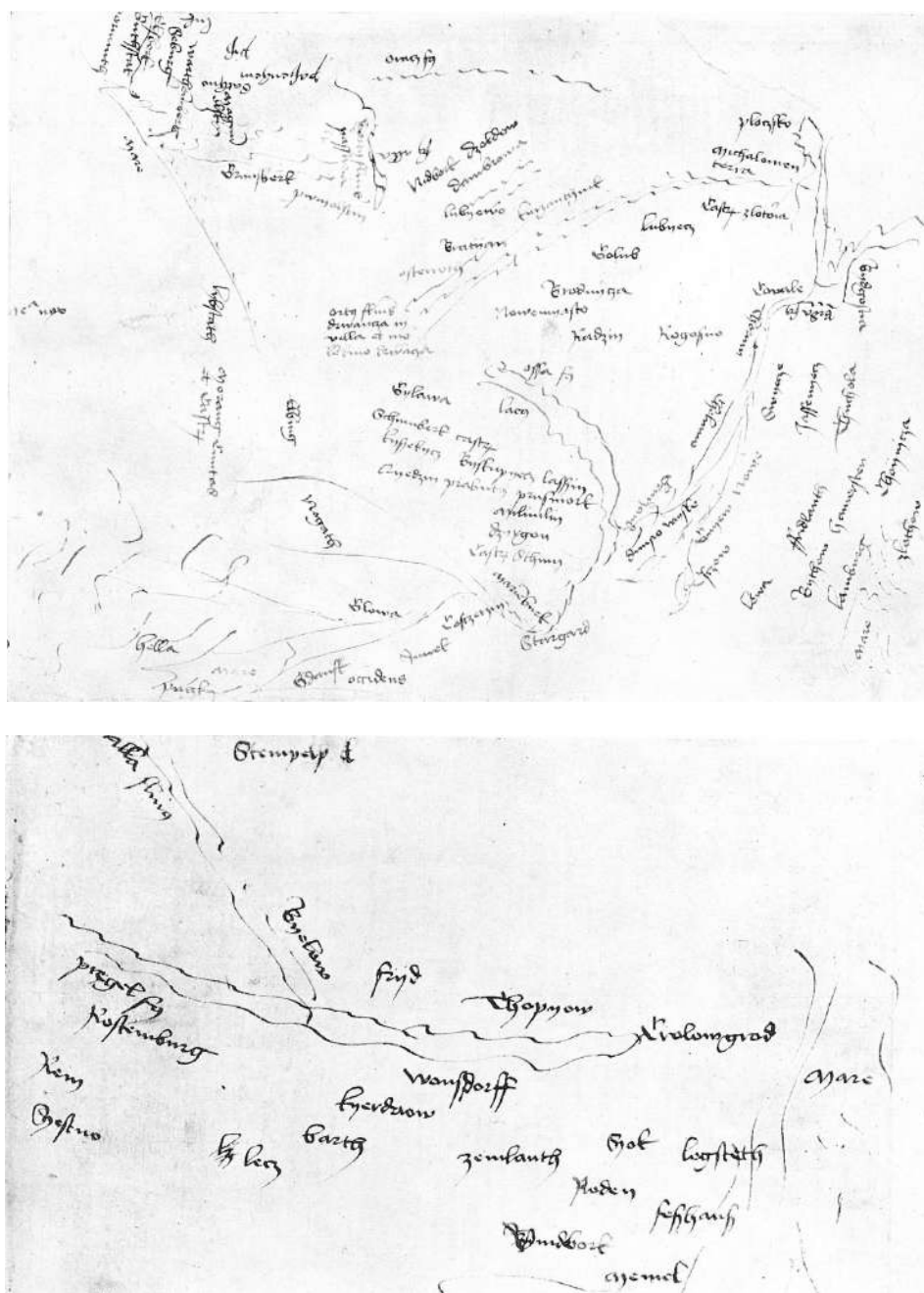
2) Jan Długosz sporządził mapę Pomorza i Prus, na której opierali się późniejsi kartografowie (Retyk, Zell, Olaus Magnus);

3) Najbliższym odbiciem mapy Jana Długosza jest mapa Henryka Zella (ryc. 4); pada nawet słowo „identyczność”;

4) Początki polskiej kartografii sięgają co najmniej połowy XV w., a mapa Polski Bernarda Wapowskiego nie była pierwszym dziełem kartografii polskiej.

Oczywisty wniosek, jaki się nasuwa z powyższego jest taki, że według Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej pierwszym kartografem polskim był Jan Długosz. Jakkolwiek nie pisze tego *expressis verbis*, to z jej notatek jednoznacznie wynika,

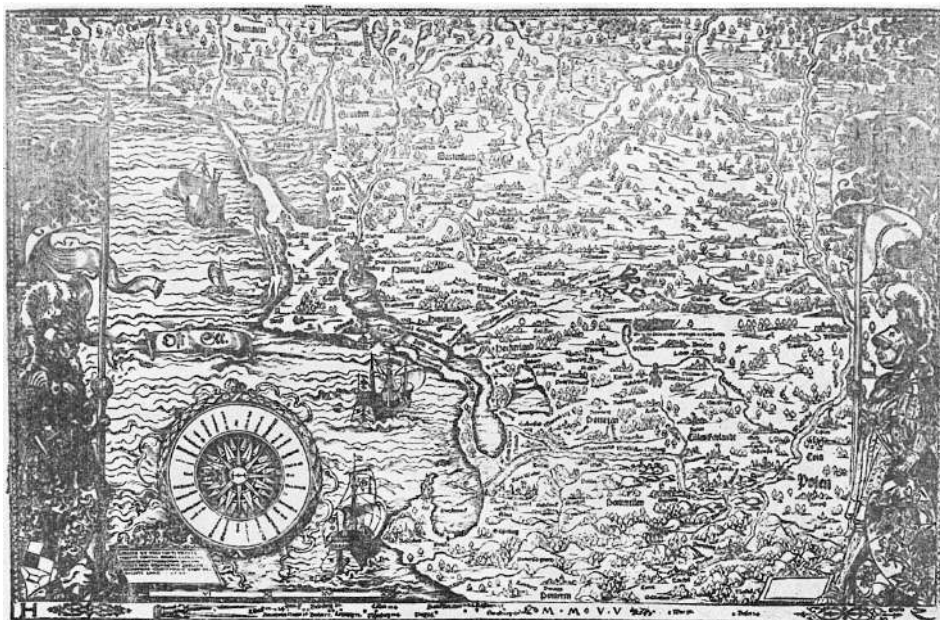
⁶ Rok Nauki Polskiej, o którym wspomina się w notatce, był obchodzony w 1973 r.

Ryc. 3. Dwie szkicowe mapy z kodeksu Sędziwoja z Czechła, ok. 1364, (a) Pomorze, (b) terytoria krzyżackie nad Pregolą i Łyną (za B. Olszewicz, op. cit.)

że Długosz sporządził mapę Polski. Jeżeli bowiem wykazała, w swoim przekonaniu, że Długosz był autorem mapy Pomorza to znaczy, że posiadał umiejętność przekształcania danych w formę kartograficzną. A jeżeli umiał to zrobić dla Pomorza, to mając materiał zgromadzony do *Chorografii*, mógł to zrobić dla całej Polski. Czy zatem istniała mapa Polski Jana Długosza?

Stanisław Pawłowski pisał: „Uporządkowanie tyłu szczegółów topograficz-

Ryc. 4. Mapa Prus Henryka Zella, 1542 (za M. Pollaków, *Tradycje Kopernikańskie w kartograficznym obrazie Prus Zella*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. 2, 1958, s. 113–117)

nych, ile ich Długosz przytacza, wydaje nam się bez pomocy choćby najbardziej ogólnej geograficznej mapy rzeczą wprost niemożliwą. Gdyby takiej mapy nie było, Długosz sam by ją sobie naszkicował.” Po czym stwierdzał, że „nie było wtedy mapy tak dobrej, aby Długosz mógł się nią posługiwać”.⁷ Z kolei Wacława Szelińska w swojej monografii *Chorografii* pisze: „W zasadzie wielce nieprawdopodobne jest posiadanie przez Długosza jakiegokolwiek mapy, która służyć by mu miała, czy mogła, jako podkład do opisu ziem polsko-litewskich. Rodzima kartografia zaczyna się dopiero od mapy Bernarda Wapowskiego...”. Ale nieco dalej dodaje „że Długosz mógł brać udział w szkicowaniu tych map” tzn. dwóch

⁷ S. Pawłowski, *Długosz jako znawca polskiej ziemi*, „*Kosmos*”, t. 40, 1915, s. 454.

szkicowych map Pomorza⁸. Autorka podkreśla, że najważniejszym, głównym i podstawowym źródłem informacji Długosza przy opisie geografii Polski była autopsja, a do pewnych terenów informacje współczesnych⁹. Jeżeli więc przyjmujemy, że Długosz posiadał zgromadzony, z autopsji i uzyskanych informacji, materiał wystarczający do napisania *Chorografii*, to narzuca się spostrzeżenie S. Pawłowskiego, że materiał ten musiał jakoś uporządkować. Jeżeli miałby to zrobić w formie kartograficznej, niezbędne były dwa czynniki: inspiracja czyli pomysł oraz umiejętności.

Inspiracja, wydaje się, nasuwa się w sposób oczywisty. Jeżeli Długosz miał kontakt z mapami to dla tak otwartego umysłu było oczywiste, że jest to praktyczna forma przedstawiania opisywanego kraju. A że miał kontakt z mapami doskonale wiadomo, chociażby z jego dopisków na rękopiśmiennym atlasie Ptolemeusza. Ta inspiracja mogła mieć miejsce już w czasie współpracy Długosza z Mikołajem z Kuzy. Jak wykazał Karol Buczek, „Współpraca jego nad mapą Kuzańczyka miała miejsce bądź w r. 1449, kiedy bawił on przez kilka miesięcy na dworze papieskim, bądź też w roku następnym, kiedy w czasie swego 18-dniowego pobytu w Rzymie miał sposobność zetknąć się osobiście z uczonym kardynałem. Zapewne też przy tej sposobności powziął Długosz zamiar opracowania „chorografji” ziem polsko-litewskich”¹⁰. Nie jest nawet istotne czy rzeczywiście wtedy Długosz powziął zamiar opracowania chorografii¹¹, istotne jest, że wtedy niejako uczestniczył w redagowaniu mapy. Kiedy określał położenie na mapie Brzeżnicy, miejsca urodzenia, czy Oleśnicy musiał zauważyć, jak wygodna to forma lokalizacji miejscowości. O wiele praktyczniejsza od pamięci czy wyobraźni.

Co do umiejętności kartograficznych Długosza nie mamy żadnych informacji. Dlatego ustalenie B. Modelskiej-Strzeleckiej, że dwie szkicowe mapy Pomorza wyszły spod ręki Długosza miałyby podstawowe znaczenie. Dowodziłoby to bowiem, że Długosz posiadał umiejętność sporządzania map. Byłoby wtedy rzeczą naturalną, że mając umiejętność i zgromadzony materiał opisowy, sporządził mapę ziem polsko-litewskich. Zweryfikowanie więc tezy, że dwie mapy Pomorza wyszły spod ręki J. Długosza, jest zagadnieniem kluczowym.

Potwierdzenie tego czyniłoby prawdopodobnym istnienie mapy Polski Długosza, opartej o materiał opisowy znany z jego *Chorografii*. To z kolei rewolucjonizowałoby dotychczasowe poglądy na początki polskiej kartografii. Dlatego w sytuacji, gdy notatki B. Modelskiej-Strzeleckiej sygnalizują taką możliwość, należy podjąć próbę potwierdzenia lub odrzucenia tej „rewolucji”.

Niezależnie od tego, czy jej ustalenia znajdą potwierdzenie, widoczny jest pewien, jak byśmy powiedzieli, przewrót mentalny. Otóż zamiast szukać karto-

⁸ W. Szelińska, *Chorographia Regni Poloniae Jana Długosza*, Kraków 1980, „Prace Monograficzne” Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, t. 40, s. 16.

⁹ Ibidem, s. 17.

¹⁰ K. Buczek, *Początki kartografii polskiej (od Długosza do Wapowskiego)*, „Sprawozdania PAU”, t. 40, 1935, nr 2, s. 30.

¹¹ Charakterystycznym jest, że K. Buczkowi nie przyszła na myśl sugestia, że kontakt Długosza z Mikołajem z Kuzy mógł zaowocować inspiracją narysowania mapy kraju, a nie tylko jego opisanie.

graficznych źródeł wiedzy Długosza o opisywanym kraju, B. Modelska-Strzelecka uznała Długosza za źródło, z którego czerpali późniejsi kartografowie. Można przypuszczać, że ten przewrót mentalny dokonał się na skutek jej wieloletnich badań nad dziełami Długosza, a równocześnie nad kartografią europejską XV i XVI wieku¹². Wobec niezachowania się innych jej materiałów roboczych¹³, nie jesteśmy w stanie ustalić jaką drogą i kiedy doszła do przedstawionych wyżej ustaleń. Przytoczone wyżej notatki wskazują dość jednoznaczny, chociaż tylko końcowy wynik jej badań. Potwierdzeniem, do jakich ustaleń doszła, są słowa Zbigniewa Rzepy, który w omówieniu działalności naukowej B. Modelskiej-Strzeleckiej pisał „Prowadzi studia [...] nadal nad Długoszem, dochodząc do wniosku, że jego Chorografia musiała również zawierać mapy, wykonane przez niego lub na jego zlecenie”¹⁴.

Powyższe rozważania są jedynie refleksjami historyka i biografa Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej. Istotne są pozostałe po niej notatki przynoszące informacje o wynikach jej badań, które potwierdzone zmieniłyby znacząco historię polskiej kartografii. Naszym zadaniem, a przede wszystkim obowiązkiem było podanie powyższych informacji do wiadomości historyków kartografii. Weryfikację tych informacji pozostawiam, jak ujął to Bolesław Olszewicz, „piórom bardziej fachowym”¹⁵.

Słowa kluczowe: historia polskiej kartografii XV w., Jan Długosz.

Information on Bożena Modelska-Strzelecka's research on map of Poland by Jan Długosz

S u m m a r y

Bożena Modelska-Strzelecka (1916–1974) for many years worked on geographical part of Jan Długosz works. In her research materials we found partial notes, that indicate topics that she focused in her last years. From these notes we conclude that:

- 1) two sketch maps of Polish-Teutonic territorial disputes, she identified as work of Jan Długosz;
- 2) determined that maps of Jan Długosz and Henryk Zell are identical;

¹²Widoczna jest wyraźna zmiana jej poglądów, raczej pesymistycznych, na kartograficzne umiejętności Polaków, przedstawionych w pracy *Ze studiów nad geografiją i kartografią XV w.*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 30, 1959, s. 308–309, 311–314, na prezentowaną w cytowanych wyżej notatkach jednoznacznie pozytywną ocenę tych umiejętności.

¹³Rodzina, do której udało nam się dotrzeć, nie posiada żadnych materiałów związanych z pracą badawczą B. Modelskiej-Strzeleckiej.

¹⁴Z. Rzepa, *Życie i działalność naukowa Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 21, 1976, z. 1, s. 90.

¹⁵B. Olszewicz, *Dwie szkicowe mapy Pomorza z połowy XV wieku*, Warszawa 1937, s. 46.

3) cartographical works of Bernard Wapowski and Mikołaj Kopernik were continuation and refinement of earlier Polish works;

4) article that she was preparing discussed Polish cartographical works from 15th Century and its planned title was "Origins of Polish cartography". From other sources we know, that she came to a conclusion that "Chorography" by Jan Długosz must also have contained maps, made by himself or on his order. These findings by B. Modelska-Strzelecka would be so important for history of Polish cartography that they are worth a more thorough verification.

Key words: history of Polish cartography in 15th century, Jan Długosz, Bożena Modelska-Strzelecka